

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ Я-ОБРАЗУ У СТУДЕНТІВ-
ПСИХОЛОГІВ»**

Виконала: студентка 3 курсу
Psm1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Соколюк Віталіна Віталіївна

Керівник:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної психології та практичної
психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ОБРАЗУ Я-ПРОФЕСІОНАЛ.....	8
1.1. Психологічні підходи до розуміння образу «Я-професіонал» як складової «Я-концепції» особистості	8
1.2. Професійна самооцінка як механізм відображення професійного становлення особистості	18
1.3. Особливості формування образу «Я-професіонал» у майбутніх психологів	23
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ Я-ОБРАЗУ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	34
2.1. Вибір та обґрунтування методів дослідження	34
2.2. Аналіз отриманих результатів	37
Висновки до розділу 2	56
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розвитку України та реформування школи відкриваються широкі можливості для розвитку вищої освіти, яка у XXI столітті набуває рис дедалі більшого гуманістичного спрямування.

Стрижнем сучасного навчання є формування позитивної Я-концепції особистості, яка сприяє всебічному розвитку особистості. В умовах навчання у закладі вищої освіти та освоєння професійних знань, умінь і навичок, у особистості формується новоутворення Я-концепції – образ Я-професіонал. Цей образ формується у процесі подолання перешкод на шляху до професійного становлення: правильний вибір професійного спрямування, подолання бар'єрів адаптації до навчання, корекція особистісних особливостей, які не співвідносяться з вибраною професією, потреба у додатковому навчанні за певним напрямком, засвоєння знань, умінь, навичок та подальший пошук місця працевлаштування. Подолавши усі ці та чимало інших перешкод, студенти, випускники, формують власний образ Я-професіонала, який впливатиме на подальший вступ, адаптацію у роботу та подальше її виконання.

Професійний образ «Я» – це усвідомлення та оцінка себе як представника певної професії (С.Д. Джанерьян, Б.А. Ясько). Чинниками, які впливають на зміни професійного образу «Я», є вік, фази життя, сам етап і зміст професійного становлення тощо (В.О. Бодров, Н.А. Бондаренко, Д. Бюлер, Є.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, Т.В. Кудрявцев, Д. Сьюпер, В.Ю. Шегурова, П. Еванс). У процесі професійного становлення відбуваються суттєві зміни самосвідомості особистості, які змушують людину переживати всілякі негативні стани, що впливають на благополуччя особистості і знижують рівень самоактуалізації (Р.М. Шаміонов).

Вивчення процесу становлення професійного образу «Я» відбувається в контексті проблеми професійної ідентичності.

У вітчизняній психології уявлення про ідентичність традиційно розвивалися в межах досліджень самоусвідомлення та самоствавлення. На сьогоднішній день завдяки зусиллям учених Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, І.С. Кона, О.М. Леонт'єва, М.І. Лисіної, В.С. Мухіної, Л.Д. Олейника, С.Л. Рубінштейна, В.В. Століна, П.Р. Чамати, І.І. Чеснокової, О.В. Шорохової та ін. склався певний категоріальний апарат вивчення самосвідомості, в її межах встановлені взаємозв'язки між поняттями самосвідомість, самоствавлення, самооцінка.

Одним із напрямків дослідження ідентичності у вітчизняній психології є дослідження самовизначення та соціалізації особистості, відповідно, вивчення професійної ідентичності з даних позицій зміщується в площину професійного розвитку. Вагомий вклад у розвиток теоретико-методологічних засад професійного розвитку внесли К. О. Альбуханова-Славська, Р. Бернс, В.С. Біблер, Б.С. Братусь, І.В. Ващенко, Н.Є. Завацька, Е.З. Івашкевич, І.С. Кон, К. Левін, О.М. Леонт'єв, С. Максименко, Ж. Піаже, В.М. Розін, В.В. Столін, Д. Сьюпер, С.М. Чистякова, В.О. Ядов та ін.

Водночас, і дотепер невизначена типологія професійних образів «Я», нерозв'язане питання про умови розвитку професійного образу, взаємозв'язок і взаємозалежність між сформованим типом професійного образу «Я» і психологічними чинниками, не розкриті можливості впливу на процес становлення професійного образу «Я», а також взаємозалежність розвитку професійного образу і гендерного чинника і такого ситуаційного чинника, як форма навчання.

Отже, можна констатувати, що, попри наявність певного досвіду, проблема розвитку професійного образу «Я» і нині має чимало невирішених проблем. Все це робить теоретично і практично важливими завдання систематизації та інтеграції наявних поглядів у межах певної психологічної теорії, побудови теоретичної моделі розгортання процесу становлення професійного Я-образу, розроблення адекватних цій моделі методів вивчення, а також засобів, спрямованих сприяння особистості у виборі

власного вектору професійного розвитку, зокрема, як суб'єкта самоактуалізації та самореалізації.

Не зважаючи на те, що проблемою професійної ідентичності, або образу Я-професіонал займались чимало дослідників, все ж вона є актуальною, оскільки містить ще багато проблем, які є недостатньо, або зовсім невивченими, або появляються саме у зв'язку із соціально-економічними і політичними змінами у суспільстві.

Виходячи з актуальності зазначеної проблеми та недостатнього дослідження проблеми розгортання процесу професійного становлення та формування образу Я-професіонал, було обрано темою роботи «Психологічні особливості Я-образу у студентів-психологів».

Гіпотеза дослідження – образ Я-професіонал набуває свого розвитку у процесі навчання студентів-психологів.

Об'єктом дослідження виступає Я-концепція особистості.

Предмет дослідження склали психологічні особливості Я-образу особистості студентів-психологів різних курсів.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей образу Я-професіонал у студентів першого та четвертого курсів.

Окреслена мета дослідження потребувала вирішення низки таких **завдань**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми образу Я-професіонал як складової Я-концепції особистості.
2. Розглянути проблему професійної самооцінки як відображення професійного становлення особистості.
3. Проаналізувати особливості формування образу Я-професіонал у майбутніх психологів.
4. Провести емпіричне дослідження проблеми особливостей образу Я-професіонал та здійснити аналіз отриманих даних, дати інтерпретацію отриманих результатів.

Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять науково-психологічні положення: про образ Я-професіонал як складової Я-концепції особистості (А.О. Реан, У. Джеймс, Н.В. Чепелева, Є.М. Павлютенков, В.П. Андронов, Н.В. Кузьміна, Є.П. Клубов, А.К. Маркова, Ю.К. Стрелков, Е.В. Прокоп'єва, А.К. Маркова); про професійну самооцінку як відображення професійного становлення особистості (В. Абрахмановою, А.О. Реан, Ф. Гоппе); про особливості формування психолога-професіонала в умовах ЗВО (Н.В. Чепелева, Я.І. Уманець, К.В. Недяпкова, Р.Р. Ігнатенко, Т.П. Іванова, Г.С. Абрамова, І.П. Андрійчук).

Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань дослідження використано такі **методи**:

1) **теоретичні** (аналіз проблеми на підставі вивчення наукової літератури, систематизації та узагальнення одержаної наукової інформації).

2) **емпіричні**: психодіагностичні методики («Анкета для визначення самореалізації у професії», «Мотивація професійної діяльності» К. Замфіра, опитувальник «Мій життєвий шлях», опитувальник «Визначення рівня професійної спрямованості майбутнього соціального працівника», та «Самоактуалізаційний тест» Е. Шострома).

3) **методи математичної статистики**: описова статистика, опис на основі середніх значень (для виявлення особливостей досліджуваних обох груп), t-критерій Стьюдента (для виявлення відмінностей між групами досліджуваних 1 та 4 курсу). Статистично-математичне обчислення здійснено за використанням програмного забезпечення Microsoft Excel.

База дослідження: У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (денна і заочна форми навчання, n=50). Учасників дослідження було поділено на дві групи: студенти першого курсу (n=25) та студенти четвертого курсу (n=25). Дослідження проводилось у листопаді 2021 року – січні 2022 року.

Теоретична значущість дослідження полягає у подальшому розвитку теоретичних засад Я-концепції та образу Я-професіонал у студентів-психологів різних навчальних курсів.

Практична значущість дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використаними у системі освіти майбутніх практичних психологів, для того, щоб визначити, на яких етапах навчання у студентів наявні певні проблеми, і планувати, як можна ці проблеми розв'язати, застосовуючи різні виховні та навчальні заходи.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на таких регіональних та міжнародних конференціях: на звітній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДРС у 2021-2022 навчальному році зі спеціальності 053 «Психологія» (Кам'янець-Подільський, 05-06 жовтня 2021 р.), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2021 р.), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2022 р.), на XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2022 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації. Соколюк В.В. Особливості вольових порушень у молодшому шкільному віці. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2022 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої.* Кам'янець-Подільський, 2022. С. ??-??.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел (56 найменувань). Основний зміст роботи викладено на 60 сторінках. Робота містить 11 рисунків, 1 таблицю.

ВИСНОВКИ

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми образу Я-професіонал як складової Я-концепції особистості, дав змогу визначити її як: сукупність уявлень суб'єкта про свою життєву позицію, перспективи і цінності у контексті здійснення обраної професійної діяльності. Образ Я-професіонал формується у процесі дорослішання та професійного самовизначення. У структуру образу Я-професіонал входить: ідеальний образ Я-професіонал, реальний образ Я-професіонал, дзеркальний образ Я-професіонал та професійна самооцінка.

2. Професійна самооцінка – центральний компонент професійної самосвідомості особистості, який пов'язаний з ціннісним ставленням до власного Я, до професійних якостей та результатів професійної діяльності.

Професійна самооцінка формується під впливом змісту професійної діяльності, результатів, досягнутих в цій діяльності, індивідуальних властивостей особистості, а також, властивості якості, яка оцінюється. Основними параметрами професійної самооцінки виступають ступінь адекватності, критичність і міра стійкості особистості.

3. Зважаючи на особливості формування позитивного образу Я-професіонал, у студентів виділяють три основні етапи цього процесу:

- Формування у майбутніх спеціалістів ідеальної моделі «професіонал» за допомогою професійних міжособистісних відносин у вигляді транслявання особистого і професійного досвіду викладача.

- Актуалізація уваги особистості майбутнього спеціаліста на порівняння свого реального та ідеального образів Я-професіонал, за допомогою міжособистісних відносин у вигляді діалогу між викладачем та майбутніми фахівцями.

- Стимуляція особистісного зростання та самовдосконалення майбутніх фахівців для досягнення ідеального образу Я-професіонал.

4. На підставі емпіричного дослідження Я-образу професійної діяльності, було виявлено особливості образу Я-професіонал, притаманні для студентів-психологів 1 та 4 курсу денної і заочної форм навчання. Так, для психологів першокурсників властивими є такі особливості: переважаючим мотивом обрання професії є цікавість, причинами вибору професії є самостійний вибір та складеність обставин; присутня невпевненість у можливостях успіху у вибраній професії, як результат навчання очікують отримати знання та вміння.

Серед характеристик самоакцентуації, вони володіють: здатністю жити, переважно у ситуації «тут і тепер», та насолоди цим моментом; підтримка цінностей добра, краси, цілісності, відсутності роздвоєнь, унікальності, досконалості, справедливості, порядку, простоти та самодостатності; властива віра в людей, та побудова, загалом, довірливих стосунків з людьми; володіння недостатнім інтересом до всього нового, до об'єктів, які напряду не пов'язані із задоволення бажань; притаманний середній рівень креативності; притаманна довіра до себе, автономність, незалежність і свобода, позитивне ставлення до себе, природність; недостатне саморозуміння у деяких вимірах, а також недооцінювання себе самого, оцінка своїх уподобань, смаків згідно із зовнішніми умовами, стереотипності; недостатня адекватність самовираження, невпевненість у привабливості та цікавості їх для співрозмовника у процесі спілкування.

Вони є впевненими у виборі професії та закладу навчання, володіють цілеспрямованістю, зібраністю, самостійністю, та здатністю критично оцінювати свою діяльність. Провідним типом мотивації для них є зовнішня позитивна, яка проявляється у прагненні отримувати матеріальну винагороду, підняття по кар'єрній драбині, досягненні соціального престижу і поваги зі сторони інших. Обрана професія, відповідає їх інтересам, і у них присутні незначні сумніви у правильності свого вибору.

Для досліджуваних четвертокурсників властивими є такі особливості образу Я-професіонал, як: переважання мотиву цікавості та відсутності

заняття бажаним видом діяльності у виборі професії; впевненість у своєму виборі професії, який здійснили, переважно, самотійно; вони вважають, що займаються саме тим, чим хотіли, в результатів навчання вони хочуть отримати знання та самореалізацію.

За характеристиками самоакцентуації, їм властиво: життя за принципом «тут і тепер»; прийняття частини цінностей, якими володіє самоактуалізована особистість (добра, краси, цілісності, відсутності роздвоєнь, унікальності, досконалості, справедливості, порядку, простоти та самодостатності); наявний оптимальний рівень творчості та проявів спонтанності; відкритість до нових вражень, безкорисну прагу нового, інтерес до об'єктів, які не пов'язані, напряду, із задоволенням потреб; достатній рівень незалежності, свободи, автономності, при відсутності з їхнього боку відчуженості і самотності; мають свою думку та бачення, стосовно різних явищ оточуючого світу, та самих себе, тому не опираються на зовнішню оцінку оточуючих; вірять у природну доброту людини, тому проявляють стійку щирість у стосунках, та будують їх за принципом гармонійності; позитивне ставлення до себе; комунікабельність, та здатність до встановлення міцних і доброзичливих відносин з оточуючими людьми; відсутність соціальних стереотипів, здатні до адекватного самовираження у спілкуванні.

Для четвертокурсників властивою є внутрішня мотивація, яка проявляється у прагненні досягти найбільшої самореалізації, та отримувати задоволення від самого процесу роботи.

За допомогою порівняльного аналізу (t – критерій Стьюдента), було виявлено відмінності між параметрами досліджуваних 1 та 4 курсу, а саме: «потреба у пізнанні» – вищий рівень властивий для студентів 4 курсу; «гнучкість поведінки» – вищі результати, знову ж таки у досліджуваних 4 курсу»; «зовнішня позитивна мотивація» – вищий рівень вираження у студентів-першокурсників. Тобто, у процесі навчання у ЗВО, для студентів-психологів, згідно з результатами дослідження, властиве підвищення півня

пізнавальних потреб, формування гнучкості поведінки, та перехід від зовнішньої до, більш продуктивної, внутрішньої мотивації отримання професії.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у дослідженні зміни образу Я-професіонал охоплюючи студентів із кожного навчального курсу (1, 2, 3, 4 та 5), для чіткішого визначення змін, які відбуваються з образом Я-професіонал, в залежності від освоєння професійної освіти студентами-психологами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. Екатеринбург : Деловая книга, 1999. 512с.
2. Агапов В.С. Сущностная характеристика Я-концепции. Москва: МГСА: РПО, 2001. С. 40
3. Андрійчук І.П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: Автореферат канд. дис. 19.00.07. Київ, 2003.
4. Артемьева Е.Ю., Вяткин Ю.Г. Психосемантические методы описания профессий. *Вопросы психологии*. 1986. № 3. С. 127–133.
5. Балл Г. А. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті. *Соціальна психологія*. 2006. № 4. С. 3–14.
6. Баклицький І. О. Психологія праці: підручник. 2-ге вид. переробл. і доп. Київ : Знання, 2008. 655 с.
7. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва : Прогресс, 1986, 367 с.
8. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособие для вузов. Москва : ПЕРСЭ, 2001. 511 с.
9. Борисюк А. С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога: дис. ...канд. психол. наук: спец. 19.00.07. Івано-Франківськ, 2004. 390 с.
10. Бороздина Л.В. Что такое самооценка? *Психологический журнал*. 1992. Т. 13, №4. С.99–101.
11. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 319с.
12. Гапон Н. Соціальна психологія: [навч. посібник]. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 189–190.

13. Гребенкина Л.К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования: Автореф. дис. д-ра пед.наук . М., 2000 , 38с.
14. Гуменюк О. Психологія Я- концепції. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 186 с.
15. Деркач А.А., Орбан Л.Э. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. Москва : Изд-во РАГС, 1995. 208 с.
16. Дерябин А.А. Я-концепция и теория когнитивного диссонанса: очерк зарубежной литературы. Москва, 1994, 352 с.
17. Джеймс У. Психология. Москва : Педагогика, 1991. 368 с. ISBN 5-71-550-40-23.
18. Дикая Л.Г. Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы. Москва : Изд-во РАН, 2007. 622 с.
19. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. Москва : ИНФРА-М, 1997. 255 с.
20. Жилін О. Мотивація персоналу: Конспект лекцій. Харків : ХНЕУ, 2005. 132с.
21. Журавльов А.Л., Сиснин В.А. Социальная психология. Москва : ФОРУМ - ИНФРА-М, 2008, 315 с.
22. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства: учебн. пособие. Ростов- на Дону, 2003. 348с.
23. Зеленська Т.А. Соціальне середовище та його вплив на самоідентифікацію особистості в процесі ступеневої освітньої підготовки. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наукових праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* [За ред. С. Д. Максименка]. Київ : Гнозис, 2006. Т. 8. Вип. 1. С.147–152.
24. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. Київ Український центр політичного менеджменту, 2005.144 с.

25. Іванова Т.П. Я-концепція як складова професійної свідомості психологів. *Соціальна психологія*. № 9, 2007. С. 36–39.
26. Капустюк О.М. Самопрезентація як засіб створення позитивного іміджу особистості: дис... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2007. 252 с.
27. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту. Навч. посібник. Київ : Либідь, 2004. 424 с.
28. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самоопределение. Москва : Политиздат., 1984. 235 с.
29. Кочубейник О.М. Культурний еталон буття особистості та його вплив на «Я»-концепцію. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України за ред. Максименка С.Д.* Київ : Волинські береги. 2000. Т.2. Ч.3. С.42–51.
30. Кремень В.Г. Особистість в освітній системі. *Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти* : Матеріали методологічного семінару АПН України [За ред. С.Д.Максименка]. Київ : Ін-тут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2005. С. 3–17.
31. Кремень В.Г. Формування особистості професіонала в контексті вимог ХХІ століття. *Педагогічний процес: теорія і практика. Зб.наукових праць*. Київ : «ЕКМО», 2005. Вип. 3. С. 10–20.
32. Курлянд З.Н. Професійна усталеність вчителя – основа його педагогічної майстерності: Навч. посіб. Одеса : ОДШ, 1995. 162 с.
33. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). Москва : Рефл-бук, Київ : Ваклер, 2000. 320 с.
34. Максименко С.Д. Переживання як психологічний механізм в розвитку особистості. *Педагогічний процес: теорія і практика. Зб.наукових праць*. Київ : «ЕКМО», 2005. Вип. 3. С. 343–361.
35. Нуркова В.В. Свершенное продолжается: Психология автобиографической памяти личности. Москва : Изд-во УРАО, 2000. 320 с.

36. Овсянецька Л.П. До проблеми психологічної сутності домагань особистості. *Філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника, 1999. Вип. 3. №1. С. 55–62.
37. Павелків Р.В. Вікова психологія : підручник для студ.вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2011. 468 с.
38. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. №4. С.5–7.
39. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. №5. С.4–6.
40. Петровський А.В. Личность в психологии: парадигма субъективности. Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1996. 512 с.
41. Конюхов Н.И. Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы. Москва, 1992 . 489 с.
42. Психологический словарь. Авт.-сост. В.Н. Копорулина, М.Н. Смирнова, Н.О. Балабанова; Под общей ред. Ю.Л. Неймера. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. С.159.
43. Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник Степанов О.М. Київ : «Академвидав», 2006. С.156.
44. Радчук Г.К., Андрійчук І.П. Психолого-педагогічні умови гармонізації Я-концепції майбутніх практичних психологів: Методичні рекомендації для викладачів ВНЗ та практичних психологів освіти. Тернопіль, 2002. 48 с.
45. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. Санкт-Петербург : Питер, 2000, 291 с.
46. Реан А.А. Психология изучения личности. Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В.А., 1999. 288 с
47. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. Москва : АСТ, 2007. 407с.

48. Рогинский В.М. Азбука педагогического труда. М., 1990. 322 с.
49. Самосоздание и защитные механизмы личности: Хрестоматия. Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М, 2000, 656 с.
50. Сборник психологических тестов. / Сост. Е.Е. Миронова. Часть II: Пособие. Минск : Женский институт Энвила, 2006. С.60–96.
51. Семенова А.В., Гурін Р.С., Осипова Т.Ю. Основы психології і педагогії : навч. посібник. Київ : Знання, 2006. 319 с.
52. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 528 с.
53. Сохань Л.В., Тихонович В.А., Киселева О.А. и др. Разумная организация жизни личности: проблемы воспитания и саморегулирования. Ред. Кол. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович, Н.И. Михальченко; АН УССР. Ин-т философии. Київ : Наукова думка, 1989. 328 с
54. Становський З. Актуальні проблеми професійного становлення особистості майбутніх практичних психологів. *«Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у ВУЗах» : Зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конференції 16-17 травня 2002р., за ред. С.Д. Максименка.* Київ, Тернопіль: Ніка-центр, 2002. С. 49–52.
55. Титаренко Т.М. Способи впливу життєвих домагань на самоздійснення особистості. *Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти* : Матеріали методологічного семінару АПН України. [За ред. С. Д. Максименка]. Київ : Ін-тут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2005. С. 256–261.
56. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. Київ : Марич, 2009. 232 с.
57. Чепелева Н.В., Уманец Л.И. Проблемы личностной подготовки психологов-практиков в условиях вуза. *«Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика»* : Сборник материалов международной конференции. Том 2. Одеса. 1992. С.111–112.

58. Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія. Збірник наукових праць*. Київ : НПУ ім. М.П.Драгоманова, Випуск III, 1998. С.35–41.

59. Чепелева Н.В. Формування професійної компетентності психолога. *Актуальні проблеми психології: Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ : Ніка – Центр, 1999. Вип. 19. 286 с.

60. Черный Е.В. Профессиональная идентичность практического психолога. *Практична психологія і соціальна робота*, №8, 2000. С. 36–39.

61. Швалб Ю.М. Психологічні критерії визначення стилю життя. *Соціальна психологія*. 2003. № 2. С. 14–20.

62. Шпак В.М. Математичні методи в психології: конспект лекцій. Луцьк. 2010. 40с.

63. Шпак В.М. Математичні методи в психології: Лабораторно-розрахункові роботи. Луцьк, 2010. 36 с.